

Ar paversime Lietuvos miškus taiga?

Akad. Stasys Karazija

Europos Sąjunga, pasirinkusi žaliąjį kursą, išsikėlė nemažai ambicingų uždavinių. Dalis jų, tokių kaip anglies dioksido emisijų mažinimas siekiant stabdyti klimato kaitą ir biologinės įvairovės išsaugojimas, tiesiogiai susiję su miškais. Ir tenka pripažinti, kad priemonės, kurių reikia šiems dviem minėtiems tikslams įgyvendinti, dažnai nesutampa, o kartais, šabloniškai jas taikant, gali ir prieštarauti viena kitai. Norint to išvengti reikia siekti atitinkamo jų suderinamumo.

Europos Sąjunga (ES) iki šiol neturėjo bendros miškų ūkio plėtros strategijos, tai buvo palikta šalių ES narių kompetencijai. Europos Parlamente diskutuojama šiuo klausimu ir reikia tikėtis, kad bus priimta dabar Europos miškininkystėje diegiama miško, kaip daugiafunkcinio – ekonominio, ekologinio ir socialinio – objekto samprata. Kol to nėra, sprendžiant daugelį miškų ūkio raidos klausimų tenka vadovautis biologinės įvairovės išsaugojimui skirtu ES ekologinio tinklo NATURA 2000 formavimo reikalavimais. Šio tinklo dalies – Paukščių direktyvos – reikalavimus Lietuva įgyvendino. Buveinių direktyvos (*Council Directive 92/43 EEB of 21 May 1992 on the Conservation of Natural Habitats and of Wild Flora and Fauna*) įgyvendinimas susiduria su kai kuriais sunkumais, kartais sukurdamas netgi konfliktines situacijas.

Nesiimdami analizuoti visų Europos Bendrijos (EB) svarbos buveinių išskyrimo ir veiklos jose reglamentavimo Lietuvoje peripetijų, šiame trumpame straipsnyje apsiribosime kai kurių požiūrių analize, remdamiesi turimais mokslinių tyrimų duomenimis.

Visų pirma, reikia konstatuoti tą faktą, kad NATURA 2000 ekologinio tinklo formavimo principai formuluoti tada, kai dar nebuvo ES politikos posūkio į žaliąją ekonomiką. Tačiau kūrybingai juos taikant galima bent iš dalies suderinti biologinės įvairovės išsaugojimo ir klimato kaitos stabdymo priemones. Ar ieškoma to suderinimo Lietuvoje?

Gausių tyrimų duomenimis nustatyta, kad jauni ir pusamžiai medynai (15–70 metų, kraštutinės jų amžiaus ribos priklauso nuo medžių rūšies, jų ilgaamžiškumo) auga intensyviausiai, jų medienos prieaugis didžiausias, taigi ir intensyviausiai kaupiamas CO². Todėl šiltnamio efekto stabdymo požiūriu, vertingiausi yra tokie medynai, o ne pirmųkščiai nepaliesi miškai, kur yra pusiausvyra – kiek organinės medžiagos priauga, tiek ir atkrenta bei supūva, CO² balansas nulinis. Taigi rezervatinis režimas, saugantis brandžius ir perbrendusius medynus, šios funkcijos neatlieka.

Lietuvoje randama 52 tipų EB svarbos buveinių. Jos aprašytos 2001 m. išleistoje knygoje „Europinės svarbos buveinės Lietuvoje“. Tipingų miškų buveinių yra tik 11 tipų, bet jų išskirtieji plotai yra didžiausi. Tai ir suprantama, nes miškai, nežiūrint jų ūkinio naudojimo, yra išsaugoję daugiausia natūralumo palyginti su kitų augalijos tipų bendrijomis. Tačiau kriterijai jiems išskirti, pateikiami Gamtos tyrimų centro parengtoje metodikoje (EB svarbos natūralių buveinių inventorizacijos vadovas, 2012), kuria vadovaujantis 2012–2015 m. buvo atlikta papildoma buveinių inventorizacija, kelia didelių abejonių.

Paanalizuokime keletą pavyzdžių.

Pirmiausia krinta į akis buveinė **9010 Vakarų taiga** (*Western taiga*), kuriai priskiriami didžiausi miškų plotai (beveik 58 tūkst. ha). Jau pats buveinės pavadinimas „taiga“ leidžia abejoti, ar iš viso šių buveinių gali būti Lietuvoje. Sąvokos „taiga“, „borealiniai miškai“, „borealinė zona“ naudojamos kaip sinonimai. Pagal visuotinai pripažįstamą augalijos rajonavimo schemą (Сочава и др., 1960; Юркевич, Гельман, 1960; Sjörs, 1963; Мильков, 1964; Karazija, 1988; Ozenda, 1994; Moen, 1999; Bohn et al., 2000; Ahti et al., 2006 ir kt.) tarp borealinės ir nemoralinės zonų skiriama pereinama mišrių spygliuočių-lapuočių miškų (hemiborealinė, boreo-nemoralinė) zona. Šio rajonavimo laikomasi ir Europos miško tipų aprašyme (*European forest types*, 2006), kur nurodoma, kad borealinė zona apima (Europoje) Skandinaviją ir Rusiją. Baltijos šalys patenka į mišrių miškų zoną, kur persidengia paprastosios eglės (*Picea abies*) ir plačialapių medžių rūšių arealai. Dėl šiaurinės šios zonos ribos visi autoriai sutaria – ji apima mažą pietvakarinį Suomijos kampelį ir pietinę Švedijos dalį. Pietinė riba paprastai tapatinama su eglės arealo pietine riba, nors Europos augalijos žemėlapyje (Bohn et al., 2000) ji pravedama kiek aukščiau ir beveik sutampa su skroblo arealo šiaurine riba (pav.). Ši zona į rytus siaurėdama tęsiasi iki Uralo. Panašaus pobūdžio ir struktūros miškai tik su kitokia, atitinkamam regionui būdinga rūšine sudėtimi, priskiriami tai pačiai zonai, yra Tolimuosiuose Rytuose (Rusijos, Kinijos, Korėjos ir Japonijos teritorijų dalys) ir Šiaurės Amerikoje (apie Didžiuosius ežerus, JAV ir Kanados teritorijoje).

Europos natūralios augalijos zonos (Bohn et. al., 2000).
D8 – mišrių miškų zona. Nuo jos į šiaurę: raudona – pietinė taiga, dar šiauriau – vidurinė taiga, šiaurinė taiga ir tundra.

EB svarbos buveinių aprašymo vadove (*Interpretation Manual of European Union Habitats*, 2013) nurodoma, kad Vakarų taigos buveinių šiuo metu daugiausia randama Suomijos šiaurėje ir rytuose bei Švedijos šiaurinėje dalyje. Pietinėse šių šalių teritorijų dalyse randami tik šio tipo buveinių likučiai. Tačiau neatmetama galimybė rasti tokių miško sklypų ir hemiborealinės zonos skurdesnėse augimvietėse, kur auga gryni ar mišrūs su taigai būdingais lapuočiais (beržais, drebulėmis) medynai, bet tai turi būti **seni, žmogaus veiklos nepaliesti ar menkai paliesti medynai, reprezentuojantys klimakso ar vėlyvasias sukcesijos stadijas** bei po gaisrų savaime susiformavę pakaitiniai medynai. Tokius reikalavimus atitinka ar artima būseną pasižymi kai kurie 2001 m. Švedijos specialistams konsultuojant atliktos kertinių miško buveinių (KMB) inventorizacijos metu rasti šių KMB miško sklypai: A. 1 (Eglėnai ir mišrūs su eglėmis miškai), A. 2 (Pušynai ir mišrūs su pušimis miškai), I. (Gaisravietės), B. 2 (Kiti lapuočių miškai). Taigos buveinėms tinka priskirti ir rezervatų, kur jau keliasdešimt metų nevykdoma jokia ūkinė veikla, šilų augimviečių medynus. Išvardytų medynų plotas galėtų siekti iki 10 tūkst. ha.

2004 m. atrinktų Vakarų taigos buveinių plotas buvo 6 141 ha. Nors ir tarp šių išskirtųjų buveinių buvo sklypų ne visai atitinkančių europinio buveinių atrinkimo vadovo (*Interpretation...*, 2003) reikalavimus, bet buvo ir neįtrauktų, pavyzdžiui, kai kurių rezervatų medynų plotų. Todėl toks Vakarų taigos buveinių plotas (apie 6–7 tūkst. ha) Lietuvoje gali būti realus. Tačiau 2012–2015 m. pakartotinai inventorizuotos buveinės pagal Gamtos tyrimų centro parengtą metodiką (EB svarbos natūralių buveinių inventorizacijos vadovas, 2012), kurioje miško buveinių išskyrimo reikalavimai labai sumažinti ir visiškai neatitinka europinių kriterijų (*Interpretation...*, 2013). Visiški niekai yra priskyrimas Vakarų taigos buveinėms medynų su plačialapių medžių priemaiša, derlingų dirvožemių augimvietėse augančių *Hepatico-oxalidosos* tipo miškų, *Quercus roboris-Piceetum* asociacijai priskiriamų bendrijų. Niekuo nepagrįstas ir prieštaraujantis europiniams kriterijams tinkamo buveinėms medynų amžiaus sumažinimas (spygliuočiams iki 60 metų, lapuočiams dar žemesnis). Vienas iš pagrindinių kriterijų teritorijos priskyrimui Vakarų taigos buveinei yra reikalavimas rasti bent penkias būdingas rūšis iš pateikiamo rūšių sąrašo (pageidautina, kad būtų viena tipinė rūšis). Kaip matyti iš pateikiamos lentelės, sudarytos iš Miškų institute vykdytų miško bendrijų tyrimo duomenų (Karazija, 1988), dauguma šių rūšių nėra retos. Rasti penkias šio sąrašo rūšis galima kiekviename normalaus tankumo brandesnio medyno sklype. Kitas reikalavimas – bent keturių struktūrinių požymių buvimas iš 10-ties išvardytų: gaisro požymiai, apdegusi mediena, negyvos medienos ir įvairių jos irimo stadijų buvimas, medyno nevienodumas pagal amžių arba kiek didesnis jo amžius, tankumo įvairavimas, lapuočių priemaišos bei tipinių rūšių buvimas.

Negyvos medienos Lietuvos miškuose yra vidutiniškai 16 m³/ha, iš jos 11 m³/ha yra stambesnė (stiebų) mediena. Taigi jos užtektinai rasti galima daugelyje sklypų. Medynų struktūros įvairavimai nėra griežtai apibrėžti, todėl jų traktavimas gali būti subjektyvus. Taip dauguma vyresnio amžiaus medynų, ypač jeigu jie turi lapuočių priemaišą, gali būti priskirti Vakarų taigos buveinėms.

Štai taip atsirado tie 58 tūkst. ha Vakarų taigos buveinių. O pačiame inventorizacijos vadove (EB svarbos natūralių buveinių inventorizacijos vadovas, p. VI–16) sakoma: „Į Vakarų taigos buveines potencialiai gali transformuoti daugiau kaip pusė (apie 60 proc.) visų Lietuvos miškų, jeigu juose nebūtų ūkininkaujama“. Sąvoką „taiga“ suprantant kaip tam tikros sudėties žmogaus neveikiamą miško bendriją, šis teiginys arti tiesos. Mūsų duomenimis (Karazija, 1988), nepriskiriant Vakarų taigos buveinėms miškų su galima plačialapių

priemaiša medynų sudėtyje, tai sudarytų apie 40–45 proc. miškų. Tai taip pat gana daug. Tačiau ES buveinių direktyvos tikslas įrašant Vakarų taigą į saugotinių buveinių sąrašą buvo bioįvairovės išsaugojimas, o ne neliečiamų („taigos“) miškų atkūrimas, nes tokiu atveju tokiose šalyse, kaip Švedija ir Suomija, būtų visiškai eliminuotas miškų ūkis, kas bent jau Suomijai, kurios ekonomikos pagrindas yra mediena ir jos gaminiai, būtų visiškai katastrofa.

Lygiai tokie pat nukrypimai nuo europinių EB svarbos buveinių skyrimo kriterijų (*Interpretation manual...*, 2013) pastebimi ir kitų tipų miškų buveinių požymių, pagal kuriuos buvo atrenkami šioms buveinėms priskirtini miškai Lietuvoje, aprašyme (EB svarbos natūralių buveinių..., 2012). Yra netgi esmės iškraipymų. Štai, pavyzdžiui, buveinė **91E0 Aliuviniai miškai** (Aliuvial Forests with *Alnus glutinosa* and *Fraxinus excelsior*).

Pagal Buveinių direktyvos priedą šiam tipui priskiriamos temperatinės ir borealinės Europos upių pakrančių uosių-juodalksnių (*Alno-Padion*) miško bendrijos su guobinių, gluosnių, ąžuolų ir kt. priemaiša, gausia eutrofinių, nitrofilinių rūšių ir higrofitų žoline danga, Alpių kalnų ir prieškalnių bei šiaurės Apeninų pakrančių baltalksnynai (*Alnion incanae*), Vidurio Europos kalnų ir prieškalnių upių pakrančių gluosnių (*Salix alba*, *S. fragilis*) ir tuopų (*Populus nigra*) galerijos. Visi jie auga aliuvinių sąnašų dirvožemiuose. Lietuvai būdingos pirmojo potipio bendrijos. Jos visiškai atitinka baltmiškio (*Aegopodiosa*) ir juodgirio (*Urticosa*) tipų salpinių variantų miškus (Karazija, Vaičiūnas, 2000). Lietuvos buveinių inventorizuotojai šiam buveinių tipui priskyrė šlapgirio (*Carico-mixtoherbosa*) ir palieknio (*Filipendulo-mixtoherbosa*) tipų miško bendrijas (jeigu medynas turi bent 30 metų), besiformuojančias nieko bendro su aliuviniais dirvožemiais neturinčiose augimvietėse.

Dar išskirtinai paminėtini dviejų buveinių tipai. Tai **9020 Plačialapių ir mišrūs miškai** (Fennoscandian hemiboreal natural old broadleaved forests *Quercus*, *Tilia*, *Fraxinus* or *Ulmus*, rich in epiphytes) ir **9160 Skroblynai** (Sub-atlantic and medio-europaeen oak or oak-hornbeam forest of the *Carpinion betuli*). Abiejų šių tipų buveinių miškams būdingos tos pačios augimviečių sąlygos: tai sausgirio (*Hepatico-oxalidosa*), baltmiškio (*Aegopodiosa*), žaliagirio (*Oxalido-nemorasa*) tipų miškai, skiriasi tik jų geografinė vieta, skroblynų randa ma tik Lietuvos pietvakariuose. Skroblynų Lietuvoje iš viso tėra keliasdešimt hektarų. Tačiau, kaip rodo jau pats angliškas šios buveinės pavadinimas, tai yra plačialapių miškai su skroblo priemaiša. Abiejų šių buveinių, kaip ir daugelio kitų, pagrindinis skiriamasis bruožas – seni medynai, plačialapiams miškams pabrėžiamas netgi epifitinių kerpių buvimas. Plačialapių rūšių brandžių medynų Lietuvoje iš viso yra apie 6 tūkst. ha (Lietuvos miškų statistika, 2018). Toks galėtų būti šių dviejų buveinių bendras plotas, jeigu visus brandžius medynus priskirtume buveinėms. Apie pusę jų tektų Skroblynams, kita dalis – Plačialapių miškams. Tačiau inventorizuotojai „rado“ 31645 ha šių tipų buveinių. Priežastis paprasta – šioms buveinėms leista priskirti visų medžių rūšių medynus (išskyrus eglynus), jeigu juose buvo 5 proc. (Skroblynuose 10 proc.) plačialapių rūšių medžių ir rasta 10 augalų rūšių iš pateikto 65 būdingų šių augimviečių miškams žolinių augalų ir samanų rūšių sąrašo. Kaip rodo mūsų tyrimų duomenys (Karazija, 1988), dauguma šių rūšių nėra retos ir atitikti šią sąlygą nėra sunku. Skroblynams nebūtinai netgi skroblių buvimas sklype, svarbu, kad jų būtų kažkur netoliese.

Vakarų taigos tipo buveinėms išlaikyti reikia žmogaus nesikišimo į gamtinius procesus, t. y. rezervatinio režimo. Visų kitų tipų buveinėms tokio režimo nereikia, svarbu tik išlaikyti atitinkamos sudėties ar struktūros miško bendriją. Kartais netgi reikia ūkinio įsikišimo. Dažnai atvejais atliekant miško ūkines priemones, koreguojant jų pobūdį gamtosaugos požiūriu reikalinga linkme, nustačius atitinkamus, šioms buveinėms išsaugoti atitinkamus reikalavimus ir jų laikantis, galima suderinti miško ūkinius ir biologinės įvairovės išsaugojimo

Vakarų taigai būdingų rūšių (* – tipinės rūšys) konstantiškumas įvairių tipų miškuose (Karazija, 1988)

Augalų pavadinimai	Sutinkamumas, proc.					
	Kerpšilis	Brukniašilis	Žaliašilis	Mėlynšilis	Šilagiris	Mėlyngiris
Frangula alnus	13	34	66	73	77	81
Juniperus communis	87	59	43	6	9	6
Sorbus aucuparia	27	41	83	67	93	95
Arctostaphylos uva ursi*	31	18	2			
Astragalus arenaria*	20		2			
Carex ericetorum*	15	21	4	3		
Carex globularis*						
Chimaphila umbellata*	29	10			2	2
Diphasiastrum complanatum*	10	11	5		2	
Goodyera repens*	7	17			9	
Huperzia selago*						
Linnaea borealis*			3			
Listera cordata*				2		
Lycopodium annotinum*			8	20	22	26
Lycopodium clavatum*	8	18	28	4		
Moneses uniflora*				2		
Phegopteris connectilis*						
Pulsatilla patens*	8	4	2		2	
Pyrola media*			2		2	6
Trientalis europaea*		4	69	48	74	68
Athyrium filix femina			4	4	20	34
Calamagrostis arundinacea			22	56	61	70
Calluna vulgaris	38	86	40	24	2	4
Carex digitata			16	8	76	43
Chamerion angustifolia			13	8	6	8
Deschampsia flexuosa	8	4	13	8	4	4
Dryopteris dilatata						
Epipactis atrorubens						
Festuca ovina	31	50	44	8	17	10
Luzula pilosa	8	21	93	68	96	90
Majanthemum bifolium			58	52	100	81
Melampyrum pratense	15	43	71	48	37	29
Molinia coerulea			3	44		8
Monotropa hypopitys						
Oxalis acetosella			36	36	100	98
Rubus saxatilis		4	24	16	72	30
Solidago virgaurea	38	29	24	12	52	43
Vaccinium myrtillus	8	86	96	100	91	96
Vaccinium vitis-idaea	69	98	98	100	63	62
Viola riviniana					13	4
Anastophyllum helerianum*						
Barbilophozia attenuata*						
Bazzania trilobata*						
Dicranum majus*			2			
Dicranum spurium*						
Funaria hygrometrica*					4	
Nowellia curvifolia*						
Odontoschisma denudatum*						
Plagiothecium undulatum*			2			
Sphagnum wulfianum*						
Brachythecium oedipodium						
Dicranum polysetum	92	78	93	68	37	26
Dicranum scoparium		14	33	44	22	40
Hylocomium splendens	24	78	98	92	72	84
Pleurozium schreberi	92	100	100	92	78	80
Ptilium crista-castrensis		29	51	12	15	6

tikslus. Tuo atveju net ir nepagrįstais kriterijais išskirtų buveinių buvimas nebūtų blogis: didėtų saugomų teritorijų plotas, ko reikalauja ES žaliojo kurso politika, šiek tiek prisidėtų prie biologinės įvairovės išsaugojimo. Bėda ta, kad kai kurie gamtosaugininkai tuo nenori tenkintis. Rengiamame „Metodinių rekomendacijų buveinėms tvarkyti“ projekte beveik visų tipų buveinėse draudžiami sanitariniai kirtimai, o daugelyje jų ir ugdymo kirtimai. Tai menkai prisideda, o dažniausiai visai neprisideda prie atitinkamam buveinių tipui keliamų tikslų įgyvendinimo, bet palaipsniui transformuojama į „taigos“ buveines.

Ar reikia dirbtinai versti Lietuvos miškus taiga? Juk tuo nesustabdysime klimato šilimo.

LITERATŪRA

Ahti T., Håmet-Ahti I., Jalas J. Vegetatio Zones and their Sections in North-Western Europe. Ann. Bot. Fennici, 2006, 5.

Bohn U., Gollub G., Hettwer C. Map of the Natural Vegetation of Europe. Bonn: Federal Agency for Nature Conservation. 2000.

Council Directive 92(43) EEC of 21 May 1992 on Conservation of Natural Habitats and of Wild Fauna and Flora.

European Forest Types. Categories and Types for Sustainable Forest Management Reporting and Policy. EEA Technical Report. Nr. 9, 2006.

Europinės svarbos buveinės Lietuvoje. Vilnius, 2001.

EB svarbos natūralių buveinių inventorizacijos vadovas. 2012.

Interpretation Manual of European Union Habitats. European Commission DG Environment. EUR 28. April 2013.

Karazija S. Lietuvos miškų tipai. Vilnius: Mokslas, 1988.

Karazija S., Vaičiūnas V. Ekologinis miškų vaidmuo Lietuvoje. Kaunas: Lututė, 2000.

Lietuvos miškų statistika. Kaunas, 2018.

Ozenda P. Vegetation du Continent Europeen. Lausanne: Delachaux et Niestle. 1994.

Sjörs H. Amphi-Atlantic zonation. Nemoral to Arctic. In: A.Lowe, D.Lowe, editors. North Atlantic Biota and their History. Oxford: Pergamon Press, 1963.

Мильков Ф. Н. Природные зоны СССР. М., 1964.

Сочава В. Б., Исаченко Т. И., Карпенко А. С. Зональное разделение Советской Прибалтики на основе среднемасштабной геоботанической карты. // Бот. Журн., 1960, т. 45, 6.

Юркевич И. Д., Гельтман В. С. Районирование лесной растительности БССР. // Бот. журн., 1960, т. 45, 8.

